

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 37.017

Анна Бублик

Миколаївський національний
університет ім. В. О. Сухомлинського

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ДОБРОЗИЧЛИВИХ ВЗАЄМИН МІЖ УЧИТЕЛЬСЬКИМ ТА УЧНІВСЬКИМ КОЛЕКТИВАМИ

У статті представлено низку психолого-педагогічних умов формування доброзичливих взаємин між учительським та учнівським колективами. Автор статті розглядає стилі педагогічного спілкування в контексті позитивного діалогічного типу співпраці вчителя з учнями. Висвітлюються умови розвитку вміння вести діалог або монолог. Значна увага приділяється методу довіри, оскільки в педагогіці це поняття подібне доброзичливості, що є одним із найважливіших факторів розвитку й виховання соціально-адаптованої особистості, здатної до культурного розвитку. Вагома роль відводиться застосуванню педагогічної маніпуляції, яка має на меті не управління розвитком індивідуальності учня, а, навпаки, сприяє її саморозвиткові.

Ключові слова: доброзичливі взаємини, психолого-педагогічні умови, довіра, діалог, педагогічна маніпуляція, спільна діяльність, стилі спілкування.

Постановка проблеми. Необхідність формування доброзичливих взаємин між учительським та учнівським колективами в освітньому середовищі надзвичайно важлива, оскільки ідеї демократизації відносин із учнями часто лише декларуються, але не впроваджуються в масову педагогічну практику. У сучасній системі освіти спостерігається тенденція розвитку суб'єкт-суб'єктних відносин в освітньому середовищі, але при цьому рідко враховується той факт, що становлення суб'єктності відбувається шляхом саморозвитку. Люди навколо здатні створити умови для цього або перешкодити йому, замінивши саморозвиток управлінням розвитку. Від формату відносини між учителем і учнем залежить ефективність навчально-виховного процесу.

Аналіз актуальних досліджень таких учених, як О. О. Бодалев, В. А. Кан-Калік, В. Н. Мясищев, А. В. Петровський, К. Роджерс та інших виявив пошук психологами та педагогами більш ефективних методів і прийомів міжособистісного спілкування з метою його вдосконалення. Разом із тим необхідно відмітити, що в педагогічній та психологічній літературі не розкриті в повній мірі умови формування доброзичливих взаємин між учительським та учнівським колективами. Аналіз ситуацій взаємин учителів і учнів в освітньому процесі школи дозволив нам сформулювати й обґрунтувати педагогічні умови, які сприяють їх виникненню.

Метою статті є висвітлення психолого-педагогічних умов формування доброзичливих взаємин між учительським та учнівським колективами, які сприяють ефективності навчально-виховного процесу.

Методи дослідження теоретичні (аналіз філософської, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури).

Виклад основного матеріалу. Потреба доброзичливих стосунків характерна людині ще з раннього віку й вона проявляється у виборі дітьми окремих дорослих, яким вони зможуть довіряти. Оскільки вчителі представляють собою те коло дорослих, із якими учням доводиться спілкуватися найчастіше, то саме вчителі мають найбільший вплив на формування соціальних умінь і навичок дітей.

Доброзичливе спілкування є однією з умов розвитку особистості й виявлення адекватного ставлення до оточуючого світу. Воно проявляється в суб'єкт – суб'єктному інформуванні про свої думки, почуття й переживання. Тому однією із задач учителя є реалізація демократичного стилю спілкування, під час якого вчитель надає довірі учнів позитивного спрямування, яке буде відповідати етичним нормам суспільства і, таким чином, правильному формуванню особистості [5, 54].

Для того, щоб говорити про застосування вчителем демократичного стилю спілкування, необхідно зупинитися на характеристиках інших стилів і проаналізувати їх. В. А. Кан-Калік виділив найбільш розповсюджені стилі педагогічного спілкування [2]. Одним із найефективніших він вважав спілкування, в основі якого лежить *захоплення спільною творчою діяльністю*. В основі даного стилю є завідомо позитивне ставлення вчителя до учнів, його захоплення своєю справою, яке передається учням і спонукає їх до творчого пошуку. Наступним за продуктивністю він вважав стиль педагогічного спілкування, який базується на *дружньому ставленні*. Цей стиль спілкування В. А. Кан-Калік уважав підготовчим етапом при переході до спілкування на основі захоплення спільною творчою справою, адже дружнє ставлення дає змогу сформуванню позитивної настрої на подальшу взаємодію. При цьому вчителю необхідно бути досить обережним при формуванні дружніх стосунків із учнями, щоб вони не перетворилися з доброзичливих ділових стосунків на «панібратські» [2, 98].

Найпоширеніший стиль спілкування педагога з учнями є *спілкування-дистанція*. Такий стиль різко знижує або взагалі обмежує творчий рівень взаємодії вчителя та учнів, оскільки такий стиль спілкування наближений до авторитарного через дистанцію у стосунках, яку вчитель використовує в якості обмежувача. Такий стиль спілкування є передумовою *спілкування-залякування*, яке виникає за умов небажання або невміння педагога зацікавити учнів спільною творчою діяльністю, яка б привела до продуктивної взаємодії.

У процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії учителя й учня здійснюється взаємовплив на учасників даного процесу. Одним із показників позитивного ставлення вчителя до учнів і навпаки є виявлення гуманності, людяності, а відтак – доброзичливості до співрозмовника [6].

У процесі пізнавальної діяльності важливу роль відіграє емоційний стан учня. Якщо він відчуває психологічний комфорт під час взаємодії з учителем, то це дає змогу більш активно і творчо проявляти себе в навчанні. Досягти такого результату вчитель може лише тоді, коли він проявляє такт і витримку в спілкуванні з учнями, прислухається до їхньої думки, а не нав'язує свою.

Говорячи про педагогічні умови формування доброзичливих взаємин між учителем і учнями, необхідно звернути увагу на розвиток перцептивних здібностей і вмінь, певних особливостей мислення, пов'язаних із умінням людини бачити проблеми: розвиток вербальних і невербальних засобів взаємодії, формуванні соціальних установок, що визначають поведінку людини як суб'єкта взаємодії; розвиток комунікативних умінь.

Формування доброзичливих взаємин стає можливим за умови «вільної поведінки» [1, 149], тобто сміливого використання ініціативи в спільній діяльності. Зазвичай діти доволі вільно проявляють ініціативу в міжособистісних стосунках зі своїми однолітками, але для того, щоб така модель поведінки була ключовою у стосунках з учителем, йому, учителю, необхідно перш за все допомогти учням подолати перешкоду недовіри, яка обов'язково виникає в дітей при спілкуванні з дорослими людьми. Для досягнення даної мети вчитель повинен проявляти дружнє ставлення до своїх учнів як зовнішньо, так і внутрішньо.

Якщо вчитель не розуміє того, що інтереси учнів на уроці і його інтереси не співпадають, то його поведінка має відтінок недоброзичливості, що одразу дуже чітко відчувають діти при спілкуванні з ним. Саме це стає однією з найважчих перешкод у подальшій спільній роботі й робить діяльність класу лише формальною, що в результаті взагалі не приносить задоволення від роботи ні вчителю, ні учням.

Саме тому на початку роботи з учнями вчителю необхідно звернути особливу увагу на підготовчий період процесу спілкування з дітьми, коли «вільна поведінка» учнів може розцінюватися з негативного ракурсу. П. М. Єршов наголошує на тому, що вчителі дуже часто не бажають перечекати розкутого ставлення дітей і тому в спілкуванні з ними проявляють авторитарність, яка сама по собі є лише захисною реакцією на свою непідготовленість до доброзичливості учнів по відношенню до вчителів.

Таким чином, ми можемо виділити декілька прийомів у спілкуванні, які можуть допомогти формуванню доброзичливих взаємин на етапі знайомства вчителя з учнями. Для досягнення позитивного настрою, перш за все, увагу необхідно приділити звертанню до учнів на ім'я, оскільки це дасть змогу дітям відчути бажання вчителя співпрацювати з ними надалі. Використання доброзичливої інтонації й середнього рівня голосу також налаштовує учнів на бажання слухати вчителя і подальшу спільну діяльність із ним. І, нарешті, уміння вчителя контролювати своє бажання відібрати в учнів прояв власної ініціативи для пришвидшення навчального процесу також надає позитивного

фону у спілкуванні з учнями, позаяк вони відчують свободу в можливості самостійно зробити вибір без тиску і настанов, що, у свою чергу, дає змогу для розвитку безмежної довіри до вчителя.

Наступною умовою формування доброзичливих взаємин між учителем і учнями є збагачення когнітивного аспекту взаємодії вчителя й учнів під час навчального процесу. Для виконання цієї умови вчитель повинен навчити учнів вести діалог, який не перетворюється на суперечку, та побудувати монолог, який не переходить у недоречні висловлювання. Вчителю потрібно роз'яснити учням, що діалог відрізняється від суперечки тим, що його умовою є розуміння опонента, а не доведення своєї думки. Діалог виникає лише за умови спільної взаємодії вміння учасників слухати один одного. Під час навчального процесу вчителю, насамперед, необхідно своїм прикладом демонструвати вміння вести діалог: не перебивати учня, дати йому можливість висловитися, тим самим виказуючи своє бажання слухати. Для того, щоб учні могли вести продуктивний діалог або монолог, необхідно розвивати їхні комунікативні звички. Мається на увазі вміння чітко і стисло висловлювати свої думки, а також слухати того, хто говорить, оскільки саме таким чином формуються продуктивні міжособистісні стосунки, які є основою доброзичливих відносин.

Формування доброзичливих взаємин між учительським та учнівським колективами можливо за умови педагогічно доцільного включення учня в процес формування взаємин через раціональне поєднання традиційних та інноваційних методів виховання. Метод довіри є одним із методів виховання, який стимулює учнів до певної діяльності й поведінки через бажання бути важливим для оточуючих людей і підвищити свій статус. А. С. Макаренко застосовував метод довіри в своїй роботі з дітьми. Він дійшов висновку, що головною виховною силою є сам учень, якщо його поставити в активну позицію, коли слова співпадають зі справою, коли він відчуває справжню, а не формальну відповідальність за те, що відбувається завдяки його діям [3].

Ураховуючи спадщину великого педагога, сучасному вчителю необхідно лише керуватися установкою на довіру, тобто створити такі умови, щоб довіра стала основою педагогічного методу. Метод довіри – це ситуація або діяльність учнів, яку організовує вчитель, що сприймається як довіра вчителя до учнів, що, у свою чергу, генерує позитивні емоції та високу активність. Довіра створює умови, коли учасники навчального процесу можуть зберегти свою творчу позицію й розкрити пізнавальні інтереси без примусу, на основі довіри, яка розширює кордони свободи і, у той самий час, відповідальності як учителів, так і учнів.

У процесі формування доброзичливих взаємин між учительським та учнівським колективами вчитель не повинен обмежуватися лише методом довіри. М. Монтесорі вважала, що найкращим показником педагогічної

майстерності є виховання дитини таким чином, щоб вона цього не помічала, за допомогою маніпуляції [4]. Маніпуляція – це прихований вплив або управління з певною метою, який відрізняється від інших методів виховання тим, що впливає на свідомість або поведінку учня за обов'язкової умови прихованого управління. Крім того, маніпуляція – це не тільки вплив, але і взаємодія, яка можлива лише тоді, коли той, на кого вона націлена, піддається на хитрість маніпулятора і включається в неї. Застосування маніпуляції допомагає вчителю впливати на виховний процес непомітно. За умови, що учні відчують себе особистостями, а вчитель досягає поставленої виховної мети, то можна вважати маніпуляцію конструктивним педагогічним засобом, який допомагає створити умови формування доброзичливих взаємин між учасниками навчального процесу.

Висновки. Характер стосунків, які складаються між учасниками навчального процесу, є дуже важливою умовою їхньої продуктивної взаємодії. Оскільки стосунки між учителями й учнями доволі різноманітні, вони мають когнітивний, емоційний та поведінковий компонент. Формуванню доброзичливих взаємин між учительським та учнівським колективами сприяють такі риси вчителя, як почуття гумору, коректність у висловлюваннях, толерантність, гуманність, стриманість, урівноваженість. Доброзичливе ставлення вчителя до учнів – це не тільки сприйняття й оцінка позитивних якостей учнів, а й беззаперечне сприйняття його особистості, такою, якою вона є. Це стає можливим за умови застосування позитивного діалогічного типу взаємодії й забезпечення співпраці між учасниками навчально-виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ершов П. М. Общение на уроке или Режиссура поведения учителя : метод. пособие / П. М. Ершов, А. П. Ершова, В. М. Букатов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : “Флинта”, 1998. – 336 с.
2. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении : Книга для учителя / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
3. Макаренко А. С. Воспитание гражданина / А. С. Макаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 304 с.
4. Монтессори М. Дети – другие : перевод с немецкого / М. Монтессори. – М. : Карапуз, 2004. – 336 с.
5. Ночевник М. Н. Человеческое общение : научно-популярная литература / М. Н. Ночевник. – М. : Политиздат, 1988. – 127 с.
6. Філоненко М. М. Психологія спілкування : підручник. – К. : Центр учбової літератури. – 2008. – 224 с.

РЕЗЮМЕ

Бублик А. Психолого-педагогические условия формирования доброжелательных взаимоотношений между учительским и ученическим коллективами.

В статье представлен ряд психолого-педагогических условий формирования доброжелательных отношений между учительским и ученическим коллективами. Автор статьи рассматривает стили педагогического общения в контексте позитивного диалогического типа сотрудничества учителя с учениками.

Освещаются условия развития умения вести диалог или монолог. Значительное внимание уделяется методу доверия, поскольку в педагогике это понятие подобно доброжелательности, которая является одним из важнейших факторов развития и воспитания социально-адаптированной личности, способной к культурному развитию. Существенная роль отводится применению педагогической манипуляции, цель которой заключается не в управлении развитием индивидуальности ученика, а, наоборот, в ее саморазвитии.

Ключевые слова: *доброжелательные взаимоотношения, психолого-педагогические условия, доверие, диалог, педагогическая манипуляция, совместная деятельность, стили общения.*

SUMMARY

Bublik A. *Psycho-educational conditions to encourage teachers and pupils to create amicable relationships.*

The article presents a number of psycho-educational conditions to encourage teachers and pupils to create amicable relationships. The author concretizes pedagogical styles of communication in the context of a positive type of teachers and students' dialogical collaboration.

The author uses the theoretical research techniques to analyze psycho-pedagogical literature which allows distinguish the most important communication styles which can help to encourage children to take initiative and overcome feelings of distrust in regard to the teacher. The emotional state of the student plays the important role in the process of learning. If they feel a psychological comfort during interaction with the teacher, it allows express them in training more actively and creatively. The teacher can achieve this result only when he shows tact and patience in dealing with students, listens to their opinion and does not impose their own.

Only the ability to listen to the interlocutor, to perceive his thoughts without judgment can help to create relationships that contribute to a fruitful cooperation. The conditions of development of the ability to carry on a dialogue or to soliloquize are highlighted in the following article. Special attention is paid to the trust method as long as in pedagogy this concept is quite similar to benevolence, which is one of the most important factors in the development and education of socially adapted personality that is capable of cultural development. A significant role is given to the use of pedagogic manipulation, the aim of which is not to develop student's individuality management, but, on the contrary, it contributes to self-development.

Tolerance, sense of humor, humanity, correctness of the statements contributes to the encouraging teachers and pupils to create amicable relationships.

It is concluded that friendly attitude of the teacher towards the students is not only the perception and evaluation of the positive qualities of students, but also the unequivocal perception of his personality. This is possible with the application of positive dialogical type of interaction and cooperation between the participants of the educational process.

Key words: *amicable relationships, psycho-educational conditions, trust, dialogue, teaching manipulation, joint activity, communication styles.*